

Politicky angažovaný architekt Július Wirth a jeho dielo na území východného Slovenska¹

ADRIANA PRIATKOVÁ – VERONIKA SZEGHY-GAYER

A politically engaged architect – Július Wirth and his works
in the territory eastern Slovakia

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.1.37-56>

ABSTRACT: The study examines the career trajectory of Gyula Wirth (1881–1945), a Hungarian architect from Košice who worked in his hometown from the period of the Austro-Hungarian Monarchy until the end of World War II. Wirth was not only an influential and talented modern architect, but also played a key role in local politics as a representative of political Catholicism in interwar Czechoslovakia, as well as in the context of wartime Hungary. Based on archival sources and the contemporary press, the main aim of the study is to highlight the main characteristics of his career trajectory, which so far has received little attention in modern historiography. The article is divided into three main parts. First, we intend to discuss the family background and education of Gyula Wirth, as well as the beginnings of his career as an architect. The second part of the paper is dedicated to his activity in the interwar period. Finally, we also present his political engagement in the years between 1938 and 1945. It is argued that his life and work were simultaneously shaped by two modern cultural and social phenomena of that time, political Catholicism and modern arts.

Keywords: Architecture, Political Catholicism, Biography, Hungarian Minority, Košice.

V predkladanej štúdií sa venujeme kariérnej dráhe Júliusa² Wirtha (1881 – 1945), košického architekta, ktorý pôsobil vo svojom rodnom meste od čias Rakúsko-Uhorskej monarchie až do konca druhej svetovej vojny. Wirth patril k významným košickým architektom a staviteľom, zároveň bol kľúčovým predstaviteľom konzervatívneho politického prúdu v kontexte medzivojnového Československa a vojnového Maďarska. Napriek jeho rozmanitej architektonickej tvorbe a významným politickým a odborným pozíciám, ktoré zastával vo verejnom živote vyše 30 rokov, sa jeho osobnosti doposiaľ nevenovala v historiografii skoro žiadna pozornosť. Jeho meno sa prvýkrát objavilo až v publikáciách Bélu Angyala

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektov VEGA č. 2/0077/22 Verejní zamestnanci v meniacich sa režimoch na území Slovenska, 1900 – 1950 a KEGA č. 067TUKE-4/2025 Bývanie v medzivojnových Košiciach.

² V maďarčine Gyula. Krstné mená pre jednoduchosť v celej štúdií píšeme v poslovenčenej verzii so zdôraznením toho, že vo väčšine prípadov písanie mien neodráža etnickú identitu v texte spomínaných osôb.

o činnosti maďarských opozičných strán v prvej Československej republike.³ Wirthovi sa okrajovo venovali aj novšie práce týkajúce sa Košíc⁴ či obcí, kde pôsobil ako architekt a staviteľ, napríklad Perína,⁵ Stropkova⁶ či Gaboltova.⁷

Hlavným cieľom tohto príspevku je na základe archívnych prameňov a dobovej tlače rekonštruovať životný príbeh Júliusa Wirtha a poukázať na rozmanitosť jeho aktivít, ktoré boli poznačené niekoľkými politickými režimami, ale najmä dvomi svetovými vojnami. V roku 1945 bol košický architekt odvedený do sovietskeho zajateckého tábora v Donbase, kde aj zomrel. Z metodologického hľadiska sa snažíme prepojiť biografický výskum s architektonickou analýzou jeho tvorby, aby sme získali o jeho pôsobení čo najplastickejší obraz. Príspevok je rozdelený do troch častí. Najprv sa venujeme rodinnému zázemiu a vzdelávaniu Júliusa Wirtha, následne analyzujeme počiatky jeho kariéry ako architekta. Nasledujúca časť štúdie je venovaná jeho pôsobeniu v Košiciach v medzivojnovom období, kým v poslednej časti priblížime jeho činnosť počas Viedenskej arbitráže až po záver druhej svetovej vojny. Chceli by sme argumentovať tým, že jeho život a pôsobenie súčasne formovali dva zdanlivo protichodné dobové fenomény, moderné umelecké trendy v architektúre a politický katolicizmus.

Rodinné zázemie, otec Jozef Wirth

Július Wirth sa narodil do rodiny nemeckého pôvodu, ktorá v polovici 19. storočia žila ešte v Pešti a jej okolí. Jeho otec, Jozef Wirth (1855 – 1923), sa usadil v Košiciach niekedy na konci 70-tych rokov 19. storočia a z tesára na uznávaného odborníka v staviteľstve sa vypracoval postupne. Najprv sa mu darilo získavať menšie zákazky, drobné adaptácie, opravy, prestavby alebo prístavby rodinných a bytových domov. Časom sa prepracoval k samostatným realizáciám aj k realizáciám stavieb v spolupráci s ďalšími košickými staviteľmi. Od roku 1885 spolu so staviteľom Júliusom Pajtásom prevádzkoval firmu *Pajtás a Wirth*⁸ ktorá zanikla až v roku 1902.⁹ V roku 1886 táto dvojica opravila strešnú konštrukciu rímskokatolíckeho chrámu v Prešove.¹⁰ Spolupracovali pri výstavbe prvého letohrádku – vily Lujzy vedľa hotela na Bankove pri Košiciach a postavili tu aj letné sídla pre obchodníkov Aladára Bieleka a Eduarda Eschwiga.¹¹ So staviteľom Pajtásom v roku 1889 vybudovali priestory skladov na dnešnej Južnej triede (už zbúrané).¹²

³ ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződé. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó, 2002, s. 73, 114, 340.

⁴ SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovénzkó. Értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016, s. 90, 101.

⁵ ONDREJŠÍK, Tomáš et al. *História obcí Perín, Chym a Vyšný Lánec*. Košice : JES Slovakia, 2018, s. 169 – 170.

⁶ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mystéria viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021. s. 12 – 13.

⁷ HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krísta Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 69, 72.

⁸ Társas cégek cégbejegyzése. In *Központi Értesítő*, 1885, roč. 10, č. 96, s. 711.

⁹ Megszűnt cégek a vidéken. In *Magyar Lloyd*, 1902, roč. 22, č. 50, s. 7.

¹⁰ Az eperjesi római katolikus székesegyház tetőzete. In *Nemzet*, roč. 5, č. 1900, s. 1 – 2.

¹¹ ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008. 155 s.

¹² Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond Technické oddelenie (ďalej f. TO), Martinovičova (neskôr Kalininova) 17, dnes už ulica neexistuje.

Na väčších zákazkách verejných stavieb v Košiciach a okolí, najmä od konca 19. storočia, Jozef Wirth spolupracoval predovšetkým s košickým staviteľom Viliamom Kolacsekom (niekedy aj Kolatsek), ktorý vlastnil v Košiciach cementáreň. Od roku 1896 už v spoločnej firme *Kolacsek a Wirth* postavili v Košiciach niekoľko bytových domov.

Kvôli viacerým požiarom, ale aj spráchniveniu drevených konštrukčných prvkov, dostala veža Dómu sv. Alžbety v Košiciach niekoľkokrát novú strechu. Napríklad v roku 1690 medenú a v roku 1775 medenú so zaoblenou prilbicou. Kolacsek s Wirthom v roku 1892 postavili na sedlovej streche drevenú konštrukciu, ktorú pokryli medou¹³ a druhého mája 1893 umiestnili na jej vrchol štvormetrový kríž. Výsledkom ich spolupráce bola aj výstavba veží košického gréckokatolíckeho katedrálneho Chrámu Narodenia Presvätej Bohorodičky v roku 1896. Samotný jednolodový chrám so svätyňou a sakristiou postavil v rokoch 1882 – 1886 podľa projektu Viliama Kolacseka staviteľ Ľudovít Schmiedt v novorománskom slohu.¹⁴ V iných zdrojoch sa vyskytuje aj názov firmy ako *Schmidt – Kolacsek – Wirth*, ktorá projektovala a realizovala výstavbu rímskokatolíckeho kostola vo Vyšnej Myšli,¹⁵ aj ortodoxnú synagógu v Prešove na terajšej Okružnej ulici (1897 – 1898).¹⁶ Firma sa tiež spomína pri budovaní železničnej odbočky na Orave až po Suchú Horu.¹⁷ S Viliamom Kolacsekom dokončili v roku 1895 dnes už neexistujúcu stavbu v mestskom parku, ktorá slúžila pre letné divadelné predstavenia. Prístavbu ďalšieho letného divadla realizovali na dnešnej Poštovej ulici.¹⁸ V 1894 roku bola založená firma Wirth a spol., v rámci ktorej Jozef Wirth spolupracoval s košickým staviteľom Arpádom Jakabom.¹⁹

Obdobie stredoškolských a vysokoškolských štúdií

Keď mal Július Wirth 14 rokov, rodinu postihla tragédia, zomrela mu matka.²⁰ Pravdepodobne aj z tohto dôvodu výchova, ako aj osobný príklad otca počas detstva a rannej mladosti v Košiciach ešte počas monarchie, nasmerovali ho k budúcej profesii architekta a tiež podnikateľa v stavebníctve. Július v rokoch 1891 – 1900 absolvoval stredoškolské štúdium na štátnej vyššej reálke v Košiciach a v Levoči. Maturoval v lete 1900.²¹ Následne sa prihlásil na vysokoškolské štúdium na Uhorskej kráľovskej technickej a ekonomickej univerzite palatína Jozefa v Budapešti (Technická a ekonomická univerzita v Budapešti), ktorá bola solídnu inštitúciou zabezpečujúcou klasické vzdelanie v odbore. Z architektonického hľadiska bol vtedajšími pedagógmi a vedením fakulty preferovaný najmä historizmus a eklektizmus, neskôr prepájaný aj so secesiou. Najvýraznejšou osobnosťou na škole bol Alajos Hauszmann, architekt, univerzitný profesor a člen Maďarskej akadémie vied. Ako vysokoškolský pedagóg tu pôsobil 42 rokov,

¹³ Die Dachstuhl- und Dach Reiter- Arbeiten. In *Pannonia*, 1892, č. 83, s. 3.

¹⁴ SZEGHY, Gabriel. Katedrálny chrám košických gréckokatolíkov. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 3, s. 40 – 45.

¹⁵ Alapkő-letétel. In *Felvidéki Közlöny*, 1892, roč. 14, č. 32, s. 3. Kostol bol dokončený v roku 1894.

¹⁶ Alapkőletétel. In *Pannonia*, 1897, roč. 26, č. 68, s. 2.

¹⁷ Das Kaschauer Gewerbe. In *Kaschauer Zeitung*, 1899, roč. 61, č. 130, s. 2.

¹⁸ Szinházi előadás. In *Felsőmagyarország*, 1895, roč. 11, č. 130, s. 3.

¹⁹ Wirth József és Társa. In *Központi Értesítő*, 1894, roč. 19, č. 90, s. 1765.

²⁰ Vilma Schlotthauer zomrela 1. mája 1895 v Košiciach. Gyászrovat. In *Budapesti Hírlap*, 1895, roč. 15, č. 119, s. 10.

²¹ GEREVICH, Emil. *A Kassai Állami Főreáliskola értesítője az 1899 – 1900. évről*. Kassa: 1900, s. 59.

zastával aj funkciu dekana a rektora a výrazne zasiahol do tvorby maďarských architektov prelomu minulého storočia. V čase Wirthovho štúdia na škole učil aj ďalší významný architekt, Samu Pecz, ako aj jeho rovesník Frigyes Schulek. V rokoch 1895 – 1902, čiže v čase Wirthovho vysokoškolského štúdia,²² sa v priestore Budinského hradu realizovala Schulekova najznámejšia stavba v neogotickom a novorománskom slohu, tzv. Rybárska bašta. Napriek týmto skvelým osobnostiam maďarskej architektúry záveru 19. storočia, ktorí pôsobili na škole, sa nimi dlhodobo preferované trendy mnohým mladým adeptom architektúry zunovali. Úsilie o zmenu konzervatívnej atmosféry a isté reformy na škole síce prebiehali už od začiatku dvadsiateho storočia, no najvýraznejšia zmena nastala až po roku 1913, po odchode Hauszmanna s ďalšími pedagógmi zo školy.

Rozbehnutie architektonickej praxe

Mladý Wirth, ktorý diplom stavebného inžiniera získal v roku 1904, predtým, ako si otvoril v Košiciach architektonickú kanceláriu a začal samostatne podnikáť, stihol zrealizovať niekoľko zahraničných študijných ciest, napríklad v Taliansku a Rakúsku. Je veľmi pravdepodobné, že do praktických znalostí v odbore, najmä v kontexte staviteľstva – realizácií stavieb, ho spočiatku zaučal najmä jeho otec. O spôsobe ich vtedajšej spolupráce vypovedá aj realizovaný projekt rodinného domu pre Árina Deutscha v Košiciach na dnešnej Kmetovej ulici č. 19 (1906). Na výkrese je podpísaný otcou, no v liste investora, adresovanom mestskému zastupiteľstvu, v žiadosti o stavebné povolenie na výstavbu prízemného rodinného domu, je ako realizátor stavby uvedený už syn Július.²³ Medzi prvé samostatné práce mladého Wirtha ako architekta patrí dnes už neexistujúca historizujúca prízemná vila so secesnými detailmi na dnešnej Palackého 12 (1909).²⁴ V tom istom roku mladý Wirth realizoval aj projekt elegantnej dvojpodlažnej administratívnej budovy košických plynární a elektrární v podobnom dizajne na dnešnej ulici Protifašistických bojovníkov (prestaná) (1909).²⁵ V auguste 1910 so staviteľom Štefanom Forgáčom spolupracovali na rekonštrukcii a adaptácii priestorov, a tiež na návrhu a realizácii novej fasády staršieho mestského domu na dnešnej Hlavnej ulici 46.²⁶ V pracovne úspešnom roku 1909 sa Július oženil s Máriou rodenou Mittele (1888 – 1939), pôvodcom z Perína,

Obr. č. 1 Budova elektrární (1909) – dobová fotografia. Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, ev. č. R 26207.

²² Profesori, ktorí pôsobili v akademickom roku 1903/1904 na univerzite: *A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904-ik tanévre*. Budapest : Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906. Dostupné na internete: <http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1903_04/&alcim_id=1928>

²³ AMK, f. TO, Kmetova 19.

²⁴ AMK, f. TO, Palackého 12.

²⁵ AMK, f. TO, Protifašistických Bojovníkov.

²⁶ AMK, f. TO, Hlavná 46.

a v roku 1911 sa im po narodení dcéry Lenky (1909) narodil syn Július. (V roku 1918 sa manželom narodil syn Tibor a v roku 1920 ďalší syn Jozef).

Škálu rôznorodých projektov vytvorených Júliusom Wirthom počas monarchie tvoria najmä menšie rodinné domy či mestské nájomné bytové domy prevažne pre súkromných investorov, z ktorých vyniká projekt dvojpodlažného nájomného bytového domu na dnešnej Kukučínovej 30 z roku 1912.²⁷ Dom v celom rozsahu podpivničený, orientovaný najkrajšou, mierne asymetrickou fasádou do ulice, má pôdorysnú dispozíciu v tvare U. Prístup do čiastočne uzatvoreného dvora a k obytným dvorným krídlam vedie od hlavného vstupu okolo dvojramenného schodiska, vedúceho k bytom na druhom podlaží. Dvoj a trojizbové byty na prízemí sú prístupné z dvora. Budova je konštrukčne riešená v hlavnom – uličnom krídle ako dvojtrakt, bočné krídla sú jednotraktové. Z v minulosti plasticky riešených detailov uličnej fasády medzi oknami poschodí dnes už nenájdeme takmer nič, niekdajšie kultivované stvárnenie priečelia zostalo, žiaľ, čitateľné už iba na pôvodnom projekte.

Z predvojnového portfólia Wirthových prác medzi zaujímavejšie patrí aj plán na adaptáciu a rekonštrukciu domu pána Ignáca Spiru v Košiciach na dnešnej Hlavnej 46 (1910), tiež návrh prestavby obchodného portálu na Hlavnej 54 (1910), ako aj projekt rekonštrukcie domu na Dominikánskom námestí (1911). Wirth avšak neodmietal ani menšie dizajnérské zákazky, ako návrh výkladu v nájomnom dome Jeneyho dedičov na Mlynskej ulici z roku 1912, tiež návrh nového vstupu s výkladom na dnešnú Hlavnú ulicu č. 64 (1913). Z roku 1913 sa zachoval projekt mestského podpivničeného dvojpodlažného bytového domu pre pani Etelku Adriányi (dnes Štefánikova ulica č. 3). Pozornosť si svojou kvalitou zaslúži aj návrh brány pre elektrickú železnicu do Košických cisárskych a kráľovských potravinových skladov z roku 1914. Všetky jeho predvojnové práce vykazovali nesporné známy kvality a solídnosti, či už v grafickej podobe projektov alebo následných realizácií.

Politická angažovanosť po rozpade Rakúsko-Uhorska

Ťažké obdobie prvej svetovej vojny, rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie a následné konštituovanie prvej Československej republiky priniesli pre Košice úplne novú realitu. Architekt a staviteľ Wirth, ktorý bol orientovaný jasne pro-maďarsky, síce vnímal tieto zmeny výrazne negatívne, nebolo mu ľahké zanechať rozbehnutú, už dobre etablovanú firmu, preto sa nakoniec rozhodol ostať naďalej v Košiciach. Vďaka zázemiu a vybudovaniu pracovných kontaktov sa rýchlo adaptoval na novú – neľahkú povojnovú situáciu v meste, usilujúc sa v zložitých pomeroch prežiť a pokračovať v rozbehnutej práci.

Už v novembri 1919 sa angažoval pri založení košickej pobočky Krajinskej kresťanskosocialistickej strany,²⁸ ktorá sa za krátky čas stala najväčšou maďarskou politickou stranou v medzivojnovom Československu a predstavovala dominantný politický prúd aj v Košiciach. Július Wirth, ako zakladajúci člen strany, zastával niekoľko funkcií v straníckych organizáciách, bol tiež zvoleným členom mestského zastupiteľstva v celom medzivojnovom období. Okrem toho bol

²⁷ AMK, f. TO, Kukučínova 30.

²⁸ ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004, s. 57 – 61.

vymenovaný aj za člena mestskej rady a zastával funkciu aj v stavebnej komisii, kde bol mimoriadne aktívny.²⁹

Vtedajší moderný kultúrny a spoločenský fenomén, sociálny katolicizmus, bol mimoriadne populárny na politickej úrovni po celom území mladej republiky. Náboženské hnutia od konca 19. storočia sa spolupodieľali na formovaní modernej spoločnosti, reagovali na zmeny spojené s industrializáciou, migráciami a sociálnou otázkou.³⁰ V južných oblastiach Slovenska a Podkarpatskej Rusi maďarskí kresťanskí socialisti dokázali osloviť nielen veľkú časť strednej vrstvy a košickej podnikateľskej elity, ale aj časť robotníctva, a preto vedeli konkurovať aj Komunistickej strane Československa, ktorá bola v Košiciach rovnako populárna. Toto politické zoskupenie, zastávajúce negativistický postoj k Československej republike, malo zároveň silné väzby aj na Budapešť, odkiaľ pravidelne dostávalo finančné podpory, ako aj strategické i ideologické usmernenia. V dôsledku toho sa Július Wirth už od 20-tych rokov staval v očiach maďarských vládnych kruhov známym a najmä politicky spoľahlivým človekom. Z novembra 1930 sa zachovala správa maďarského konzula v Bratislave, v ktorej informoval Tibora Patakyho, maďarského štátneho tajomníka pre záležitosti menších, o incidente, pri ktorom Česi prehľadali Wirtha a jeho manželku v hraničnej obci Hidasnémeti. Wirth vtedy práve pašoval väčšiu finančnú sumu, ktorá bola určená pre košickú pobočku strany.³¹ Neskôr, v októbri 1938, pre svoju kľúčovú úlohu v Zjednotenej maďarskej strane, ktorá vznikla zlúčením kresťanských socialistov a Maďarskej národnej strany v júni 1936, bol v októbri 1938 vymenovaný za predsedu Maďarskej národnej rady. V každom prípade je pozoruhodné až paradoxné, že napriek vyššie uvedeným skutočnostiam, najvýznamnejšiu, najpočetnejšiu a najrozmanitejšiu časť Wirthovej tvorby predstavujú práve jeho medzivojnové diela.

Zložité povojnové pomery v Košiciach mali nepriaznivý dopad najmä na najslabšie sociálne vrstvy obyvateľstva. Katastrofálny nedostatok bytov tesne po prvej svetovej vojne spôsobil, že byty boli pridelované bytovou komisiou a získanie akéhokoľvek bytu bolo považované za veľké šťastie. Keď sa vzhľadom na ťažké finančné pomery a veľký počet záujemcov doslova bez strechy nad hlavou mesto rozhodlo situáciu riešiť adaptáciou bývalých vojenských barakov na juhu Košíc, do súťaže sa aktívne zapojil aj architekt Wirth. Celá akcia sa začala už na jar v roku 1921, no pre veľký záujem o tieto núdzové „byty“, sa ďalšie baraky prestavovali ešte aj v roku 1925. Záujem o túto zákazku okrem košického staviteľa inžiniera Huga Kabosa prejavilo ďalších 7 firiem, z ktorých boli vybrané dve najlacnejšie firmy, a to Výrobné družstvo odborných stavebných odborníkov a firma architekta Júliusa Wirtha.³² Stavebná konjunktúra, ktorá charakterizovala medzivojnové obdobie na Slovensku, prebiehala aj v Košiciach a od začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia sa tu počas necelých dvadsiatich rokov trvania

²⁹ KIRST, Jozef – POTESRA, Michal. *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984, s. 210a.

³⁰ K tomu pozri ŠTOFANÍK, Jakub. *Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, 251 s.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond Politikai osztály rezervált iratai (K 64), kartón 51, 7. list, 743res-pol930. 1930. november 8.

³² O tom bližšie pozri PRIATKOVÁ Adriana. Solving the Housing Crisis in Interwar Košice. Examples of Social Housing for the Unemployed and Impoverished. In *Architektúra & urbanizmus*, 2024, roč. 58, č. 1 – 2, s. 90 – 109. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.6>

prvej ČSR postavilo veľké množstvo novostavieb, väčšie štátne objednávky boli najmä v 20. rokoch realizované väčšinou českými architektmi a staviteľmi. Tí do Košíc prichádzali za prácou z centier – Prahy, Brna, Bratislavy a viacerí z nich – vidiac veľké možnosti sebarealizácie, sa tu aj usadili.

Cirkevné zákazky

Náročnú situáciu pri obstarávaní práce, v ktorej sa ocitol aj Wirth, zažívali aj ďalší domáci odborníci v stavebníctve, ktorí po vojne zostali v Košiciach alebo sa do Košíc postupne vracali zo svojich štúdií. Okruh potenciálnych investorov bol pre nich obmedzený najmä na podnikateľskú sféru, cirkevné prostredie, mestskú správu a individuálnych stavebníkov. Väčšie zákazky bolo možné získať najmä formou aktívnej účasti v architektonických súťažiach či realizátorských konkurzoch, ktoré vyhlasovali mestá alebo aj solventní súkromní investori. Aj preto bola pre Wirtha ako mimoriadne angažovaného člena cirkvi kľúčová aj aktívna účasť pri politickom rozhodovaní na lokálnej úrovni, ktoré mu pravdepodobne dopomohlo, aby v tomto zložitom povojnovom období našiel svojho hlavného investora v rímskokatolíckej obci.

Rok 1922 bol vďaka tomu pre Wirtha pracovne mimoriadne vydarený. V júli pripravil projekt Kaplnky svätého Floriána³³ v historizujúcom – neorománskom štýle so secesnými odkazmi, ktorú postavil košický staviteľ Ján Kozák v spolupráci s Luigi Di Valentinom, realizujúcim na kaplnke betonárske práce.³⁴ Kaplnku dal postaviť na mieste pôvodnej kaplnky z roku 1825 majiteľ košického pivovaru Konštantín Bauernebl ako pamiatku veľkého požiaru z roku 1820, ktorý zachvátil mesto. Paralelne realizoval aj návrh neogotickej Kaplnky svätého Jána Nepomuckého, ktorá bola postavená v roku 1922 na Bankove pri Košiciach. Na stavbu novej kaplnky formou realizovanej zbierky dodal finančné prostriedky Ján Straka, košický tesár a obetavý cirkevný pracovník. Stavať ju začali 18. mája 1922 a už 15. augusta bola slávnostne vysvätená správcom košickej farnosti Barnabášom Tostom, ktorý tiež výraznou mierou prispel k jej obnove,³⁵ a ktorý podobne ako Wirth patrilo ku kľúčovým a vplyvným predstaviteľom Krajinskej kresťanskosocialistickej strany z územia východného Slovenska.³⁶ Skutočnosť, že samotná katolícka, ale čiastočne aj gréckokatolícka cirkev, zohrala dôležitú úlohu pri zakladaní Krajinskej kresťanskosocialistickej strany na celom území Slovenska, ako aj pri podpore straníckej tlače a spoločenských organizácií spojených so stranou, výrazne ovplyvnili Wirthove možnosti, aby si s predstaviteľmi týchto cirkví vybudoval dobré vzťahy a získal od nich zákazky na výstavbu kostolov či kaplniek.

Obdobným spôsobom ako Kaplnka svätého Floriána, viacročnou finančnou zbierkou sa stavala aj kaplnka v Gaboltove. Prvotná idea občanov Gaboltova po-

³³ AMK, f. TO, Floriánska ulica, projekt kaplnky svätého Floriána, 1922.

³⁴ BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 183.

³⁵ ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008, s. 101 – 105.; Pozri aj BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálné pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 189.

³⁶ ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabáš Tost (1918 – 1938). In ŠUTAĽ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny. Historická biografía a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 93 – 105.; Pozri aj SZEGHY-GAYER, Veronika. *László Tost, mešťanosta Košíc*. Košice : Fórum Maďarov v Košiciach, 2022, s. 95 – 106.

staviť nový kostol – kaplnku na pamiatku padlých vojakov, sa vo farnosti objavila už počas 1. svetovej vojny, v ktorej padlo 12 mladých vojakov pochádzajúcich z Gaboltova. Po skončení vojny začali farníci na výstavbu Kaplnky Krista Kráľa – Pokojovej kaplnky (Capella Pacis) – organizovať zbierky doma, v blízkom okolí a aj v Amerike, odkiaľ sa im napokon po dlhšej dobe podarilo získať väčší finančný obnos. Prípravné aj realizačné práce na projekte a výstavbe kaplnky boli síce začaté už v roku 1922, kvôli nedostatku financií však základný kameň kaplnky bol slávnostne uložený do stavby biskupom Čárskym až v júli 1929. Kaplnka v neogotickom štýle, postavená s predpokladaným rozpočtom 150 000 korún,³⁷ bola slávnostne vysvätená košickým apoštolským administrátorom biskupom Jozefom Čárskym 29. októbra 1929.³⁸ Jej projekt zhotovil a kaplnku aj postavil košický architekt Július Wirth.

Paralelne s projektmi kaplniek sa Wirth venoval aj ďalším cirkevným zákazkám, napríklad sa podujal na opravu Kostola Najsvätejšej trojice – súčasťou kláštora redemptoristov v Stropkove. A to napriek tomu, že po konzultácii s košickým biskupom a taktiež zakladajúcim členom Krajinskej kresťanskosocialistickej strany Augustínom Fischer-Colbriem začiatkom augusta 1921 sa predpokladalo, že náklady na opravu kláštora budú vysoké – cez 220 000 korún, a bude potrebné urobiť medzi veriacimi zbierku. S prácami na obnove kláštora preto firma začala až v máji 1922, no napriek problémom a komplikáciám počas prác mohol byť kláštor s kláštorným kostolom slávnostne vysvätený už 17. októbra 1922.³⁹

Medzi najkrajšie sakrálné diela architekta Wirtha vytvorené na začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia patrí farský Kostol svätého Ladislava, postavený v minulosti v obci Košická Nová Ves (dnes mestská časť Košíc). Pôvodne malý stredoveký kostolík, nachádzajúci sa na návrší uprostred obce na malom šošovkovitom námestí, rozšírený okolo roku 1510,⁴⁰ dostal novú podobu v rokoch 1924 – 1926. Kvalitný projekt pôvodne myslenej prestavby a dostavby malého gotického kostolíka na monumentálny trojloďový priestor s polygonálnym uzáverom a vysokou štíhlou vežou architekt vypracoval v máji 1922. V zmluve, ktorá bola spísaná medzi objednávateľom novostavby – rímskokatolíckym farským úradom v Košickej Novej Vsi a realizátorom stavby architektom Júliusom Wirthom, bol jednou z dôležitých podmienok investora termín ukončenia stavby september 1926.⁴¹

S podobným problémom ako pri návrhu rímskokatolíckeho kostola v Košickej Novej Vsi – dostavby a prestavby pôvodného stredovekého kostolíka na návrší obce Perín sa musel Wirth popasovať aj pri ďalšej zákazke, ktorej sa venoval

³⁷ Podrobnejšie pozri HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krista Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 79.

³⁸ Kápolnaszentelés. In *Kassai Újság*, 1929, roč. 91, č. 252, s. 4.

³⁹ MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mysteriá viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021. s. 12 – 13.

⁴⁰ BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálna pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009, s. 243.

⁴¹ Archív arcibiskupského úradu v Košiciach (ďalej AA Cass), Košický biskupský ordinariát 1883 – 1946 (ďalej KBO), 2888/1925, Košická Nová Ves, stavba kostola. Kostol svätého Ladislava v Košickej Novej Vsi. Zmluva bola spísaná a podpísaná 16. marca 1924 v dvoch jazykoch - v slovenskom a maďarskom, opatrená dvomi pečiatkami, Rímskokatolíckym farským úradom v Košickej Novej Vsi a kostol stavajúcou komisiou Rímskokatolíckej cirkevnej obce Košická Nová Ves.

o dva roky neskôr, v januári 1928.⁴² V tomto prípade sa pri jeho neorománskej prestavbe a dostavbe veľkú časť pôvodného gotického kostolíka z 13. storočia podarilo architektovi Wirthovi zachovať.⁴³ Ponechaná bola aj pôvodná sakristia, pričom jej zamurované neskorogotické okenné otvory boli znovu odkryté. V pôdorysnom zobrazení, ktoré je súčasťou dobovej projektovej dokumentácie, bolo farebne zaznačené zakomponovanie pôvodného kostolíka do novej dispozície chrámu. Zbúrať bolo potrebné iba severnú časť pôvodnej obvodovej steny lode. Priečne dostavanú novú loď so svätyňou orientovanou na severovýchod uzatváral nový chór. Pribudla ešte krypta so 42 hrobovými miestami, nový južný vstup a nadstavala sa veža, ktorá získala dve ďalšie podlažia i vysokú strechu. Do nového, smerom k štíhlejšej ihlanovitej streche gradujúceho objemu, zakomponoval architekt nové – združené „románske“ okná. Zmluvu a finančný rozpočet vypracovaný Wirthom odsúhlasila cirkevná obec 19. februára 1928, polozenie základného kameňa za účasti košického preláta Barnabáša Tosta sa realizovalo 29. apríla 1928. Práce za 365 000 korún, trvajúce takmer 3 roky, zakončila slávnostná vysviacka chrámu košickým biskupom Jozefom Čárskym v roku 1930.⁴⁴

Realizácia vlastného bývania

Príjem z úspešne realizovaných projektov kaplniek a farských kostolov pre okolité obce, ako aj početných realizácií rodinných a menších bytových domov pre súkromných objednávateľov z Košíc, umožnili architektovi a staviteľovi Wirthovi zrealizovať si vlastné bývanie v rodinnej vile. V septembri 1924, vo svojom ateliéri vypracoval projekt prízemného, čiastočne podpivničeného štvorzbového rodinného domu, ktorý plánoval postaviť na dnes už neexistujúcej Martinovičovej ulici na juhu Košíc.⁴⁵ Klasická vilka so šikmou strechou, presklenou verandou a priestrannými izbami s oknami obrátenými prevažne do ulice, mala v obslužnej

Obr. č. 2 Rodinná vilka Wirthovcov na Martinovičovej ulici (1924). Súkromný archív rodiny.

časti pri kuchyni izbičku pre slúžku a komoru. V racionálne vyriešenej dispozícii bytu, s kuchyňou orientovanou do dvora, bolo samostatne riešené WC a kúpeľňa prístupná zo spálne rodičov aj z haly. Severovýchodná stena domu so svetlíkom bola bez okien, pripravená na prípadnú budúcu dostavbu ďalšieho domu.

Okrem spomínaných sakrálnych projektov sa na začiatku dvadsiatych rokov Wirthovi podarilo získať viacero lukratívnejších objednávok, naprí-

⁴² AACass, KBO, č. spis 782/1928. Rímskokatolícky kostol v Perine, výkresová dokumentácia, január 1928.

⁴³ Obdobné riešenie zakomponovania pôvodného stredovekého kostolíka do objemu novostavby rímskokatolíckeho kostola v Ladomerskej Vieske navrhol v roku 1927 košický architekt Ludovít Oelschläger so svojim kolegom Gejzom Zoltánom Boskóom. Pozri PRIATKOVÁ Adriana – PÁSZTOR, Peter. *Architekt Oelschläger - Ťry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012, s. 130 – 137.

⁴⁴ AACass, KBO, č. spisu 782/1928.

⁴⁵ AMK, f. TO, Martinovičova 15.

klad zákazku pre Správu mestských verejných podnikov. Bol to projekt dvojpodlažného bytového domu situovaného v Sokolskom sade (mestskom parku), ktorý vytvoril na jar v roku 1922.⁴⁶ Nezdráhal sa realizovať aj menšie zákazky, ako napríklad projekt prízemného, čiastočne podpivničeného dvojizbového rodinného domu pre pána Henrika Dellakieza na Slovenskej ulici 35.⁴⁷

Žiaľ, ani pekný dvojpodlažný polyfunkčný dom (projekt z októbra 1925) s decentným uličným tvaroslovím a klasickou šikmou strechou dnes už na svojom mieste na okraji košického mestského parku nestojí, pohltila ho súčasná novostavba. Prízemie zaberala veľkoryso riešená prevádzka hostinca a na poschodí bol komfortný moderný trojizbový byt rodiny majiteľa Jána Licska s priestrannými izbami a oknami otvárajúcimi sa do parku.⁴⁸ V závere roka 1925 sa Wirth venoval projektu nadstavby, prestavby a adaptácie priestorov staršieho mestského polyfunkčného domu na dnešnej Štúrovej 4. Pre pána Imricha Toperczera architekt navrhol na prvom poschodí priestranný trojizbový byt s oknami do ulice.⁴⁹ V portfóliu prác architekta sa nachádza aj plán skromného dvojizbového rodinného domu s kuchynkou v suteréne pre Jozefa Tirpáka a jeho manželku.⁵⁰ K zákazkám, ktoré zrejme architekt Wirth prispôbil vkusu a požiadavkám klienta, patrí aj projekt obytného domu pre Vojtecha Szendeho a jeho manželku z mája 1927 na vtedajšej Zrínyi ut.⁵¹ Rovnako projekt vilky pre Jána Worscha na severe Košíc pripomínajúci neorenesančný zámoček, ktorý postavil staviteľ Alexander Szontágh v roku 1928, svojím stvárnením prekvapuje.⁵² Tiež projekt dvojpodlažného podpivničeného nájomného bytového domu pre staviteľa Štefana Holománeho, ktorého jednoduchý návrh zrejme Wirth vytvoril podľa jeho predstáv.⁵³ Koncom dvadsiatych rokov 20. storočia bol v ateliéri Wirtha vypracovaný pravdepodobne nerealizovaný projekt na rozšírenie a prestavbu katolíckeho tovarišského spolku na terajšej Moyzesovej 62.⁵⁴

Tridsiate roky 20. storočia

Nové myšlienky a architektonické trendy prichádzajúce z centier sa v architektúre Košíc presadzovali u súkromných investorov spočiatku iba veľmi ťažko. Zvyčajne prevažovala požiadavka čo najekonomickejšieho riešenia pri zachovaní istého konzervatívneho komfortu a stavebnej kvality. Neznalosť a obmedzené finančné možnosti súkromných investorov neprípúšťali experimenty. O niečo slobodnejší priestor na tvorbu mali architekti pri väčších verejných zákazkách iniciovaných najmä mestom, cirkvami alebo solventnými súkromníkmi. Okrem českých architektov a staviteľov, ktorí sa po úspešných realizáciách štátom podporovaných projektov verejných stavieb, a neskôr aj svojich individuálnych projektov v Košiciach aj usadili a otvorili si tu architektonické kancelárie a stavebné firmy, sa na dobovej dokumentácii alebo aj na fasádach budov opakujú viaceré zaujímavé

⁴⁶ AMK, f. TO, Obytný dom pre Správu mestských verejných podnikov v Sokolskom sade, Košice, apríl 1922.

⁴⁷ AMK, f. TO, Slovenská ulica 43.

⁴⁸ AMK, f. TO, Rumanova 6. Plán výstavby hostinca a obytného domu na Eszterházyho ul. 31.

⁴⁹ AMK, f. TO, Štúrova 4.

⁵⁰ AMK, f. TO, Moravská 32.

⁵¹ AMK, f. TO, Slovenskej jednoty 6.

⁵² AMK, f. TO, Almássyho 9.

⁵³ AMK, f. TO, Masarykova 20.

⁵⁴ AMK, f. TO, Moyzesova 62.

mená Košičanov.⁵⁵ Zásľuhu na tom mala najmä postupná politická, ale aj ekonomická stabilizácia 1. ČSR prenesená aj do pracovných príležitostí v stavebníctve, ktoré do Košíc priniesli najmä štátne zákazky. K tomu, aby sa v Košiciach stavalo moderne aj v kontexte bývania, prispela aj solventnosť niektorých investorov, ich rozhladenosť a v nemalej miere aj akceptácia noviniek, ktoré moderna priniesla.

Na projekt nájomného podpivničeného dvojpodlažného domu s obytným podkrovím oslovil Wirtha na jar 1930 Košičan Július Dzubay s manželkou. Dodnes tento tvaroslovím klasický dom so šikmou strechou svojím objemom dominuje medzi radom prízemných domov na dnešnej Karpatskej 8.⁵⁶ V lete roku 1930 v jeho ateliéri vznikol aj návrh o niečo menšieho dvojpodlažného domu s dvomi dvojizbovými bytmi a tretím bytom v prevýšenom suteréne.⁵⁷ Začiatkom roka 1931 Wirth pracoval na projekte ďalšieho väčšieho nárožného dvojpodlažného domu s obytnou manzardou, kde sa na prízemí nachádzal obchod. Pri realizácii čiastočne pozmenený projekt pre Viktora Rapoša bol postavený na dnešnej Jesenského ulici.⁵⁸ Až na posledný projekt pre Rapoša s už o niečo modernejším tvaroslovím sú predchádzajúce domy poplatné vzhľadom a aj celkovým riešením ich objednávateľom.

Začiatkom tridsiatych rokov sa architekt dostával aj k niektorým verejným objednávkam, napríklad vypracoval plán na prestavbu veľkej zasadacej siene v mestskom dome v Košiciach (1931). Prístavba umožňujúca samostatný prístup k zasadacej miestnosti z exteriéru obsahovala okrem nového schodiska hygienické zariadenia pre pánov aj dámy.⁵⁹ V rokoch 1930 až 1931 Wirth pracoval na projekte prestavby kotolne v budove elektrárne mesta Košice a vytvoril aj plán prístavby šatne, hygienického zariadenia a kúpeľní pre verejné podniky mesta.⁶⁰

Obr. č. 3 Ošetrovateľská škola v Košiciach, nárožie Smetanova 2/Šoltésova (1931). Archív A. Priatkovej.

V októbri 1931 architekta oslovil Provincialát Milosrdných sestier sv. Vincenta v Košiciach na vypracovanie projektu na novostavbu Ošetrovateľskej školy.⁶¹ Stavebné plány boli mestom schválené v novembri 1931 a po realizácii stavby košickým stavebným podnikateľom Adalbertom Cseleyom pod dozorom architekta Wirtha vincentky získali užívacie povolenie už v októbri 1932.⁶²

V septembri 1933 Wirtha poveril košický Rád sv. Dominika, aby pod

⁵⁵ Napríklad architekti (a stavitelia) Ludovít Oelschläger, Pavol Gyulai, Ernest Friedmann, Emil Gottersmann, Alexander Klein (Herbai Sándor), Vojtech Kemény, Maximilián Blau, Vojtech Šipoš, Ondrej Resatko, Mikuláš Jabláczy, Vojtech Martončík a iní.

⁵⁶ AMK, f. TO, Karpatská 8.

⁵⁷ AMK, f. TO, Rastislavova 16.

⁵⁸ AMK, f. TO, Jesenského 23.

⁵⁹ AMK, f. TO, Hviezdoslavova 7.

⁶⁰ AMK, f. TO, Náskres kúpeľní pre Verejné podniky mesta Košíc.

⁶¹ AMK, f. TO, Smetanova 6 (predtým Smetanova 4, aj Münsterova 4).

⁶² PRIATKOVÁ, Adriana. Zdravotnícke budovy v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 2, s. 19 – 26.

jeho odborným vedením bola na pozemku rádu postavená tržnica na predaj mäsa.⁶³ Projekt modernej tržnice na mäso s horným presvetlením komunikácií, ktorej súčasťou okrem radu prenajímateľných predajných priestorov bola aj samostatná predajňa s výčapom, kancelária a hygienické zariadenia pre ženy aj mužov, situovaná na dnešnom Dominikánskom námestí a na Hradbovej ulici, bol Wirthom signovaný v októbri 1934. Výstavba tržnice sa predĺžila ďalšími úpravami a drobnými prístavbami, keďže žiadosť o dodatočné stavebné a užívacie povolenie bola Mestskému notárskemu úradu zaslaná až v roku 1936.⁶⁴

Obr. č. 4 Interiér tržnice na Dominikánskom námestí v Košiciach (1933). Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, neev. predmet Foto H 461/3.

Obr. č. 5 Tržnica na Dominikánskom námestí v Košiciach, hlavný vstup (1933). Východoslovenské múzeum v Košiciach, Archív historickej a umeleckej fotografie, ev. č. VII.3641.

Moderna v tvorbe architekta

V priebehu rokov 1934 – 1935 architekt vytvoril niekoľko návrhov rodinných domov a viliek pre Košičanov, ktorých štandardná kvalita je nespochybniteľná.⁶⁵ Úsilie Wirtha o ich modernejšie stvárnenie vo svojich projektoch odzrkadľuje aj plán na postavenie dvojpodlažného rodinného domu pre pani Alžbetu Schnitzarovú v Košiciach.⁶⁶

Okrem viacerých ďalších rodinných domov navrhnutých v klasickom ponímaní, napríklad minimalistického jednoizbového domčeka so šikmou strechou na severnom okraji Košíc,⁶⁷ alebo prízemného rodinného domu s trojizbovým bytom na dnešnej Južnej triede,⁶⁸ sa architektovi podarilo napokon vytvoriť aj návrh domu odkazujúci na aktuálnu modernu. Na konci dnešnej Mojmirovej ulice č. 2, na atypickej, takmer trojuholníkovej parcele, rozihral jednu zo svojich predstáv o modernom mestskom bývaní. Trojpodlažný polyfunkčný nájomný bytový dom, ktorého projekt vytvoril pre svoju manželku,⁶⁹ ukončuje rad elegantných

⁶³ AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 1. Žiadosť o stavebné povolenie, 1933.

⁶⁴ AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 1. Žiadosť o udelenie dodatočného stavebného a užívacieho povolenia, 1936.

⁶⁵ AMK, f. TO, Kölcseiho ul. č. 59.

⁶⁶ AMK, f. TO, Sečovská trieda na pozemku č. kat. 8800/14.

⁶⁷ AMK, f. TO, Moravská ulica č. 47.

⁶⁸ AMK, f. TO, Pešťanská trieda č. 59.

⁶⁹ AMK, f. TO, Júliusova ulica č. 2. (teraz Mojmirova 2).

Obr. č. 6 Nájomné bytové domy, Mojmírova 2, 4, 6 (1935). Archív A.Priatkovej.

architekta Eduarda Žáčeka (1889 – 1973), unikátny moderný komplex Odbornej živnostenskej školy.⁷⁰ Geometrické členenie horizontálnymi rímsami, parapetmi a „orámovaním“ rizalitu v telese schodiska má v porovnaní s vedľajšími elegantnými domami architekta Friedmanna oveľa výraznejšie riešenie. Priestor schodiska presvetľuje vypuklý vertikálny pás presklenia a nad ním dizajnové kruhové okno. Je zaujímavé, že v suteréne tohto nájomného domu okrem kotolne na centrálne vykurovanie a dvoch pivníc architekt situoval aj dve kancelárie s predsieňou so samostatným WC a malý jednoizbový byt s prístupom z dvora.⁷¹ Na prízemí a tiež na prvom aj druhom poschodí sa nachádzajú dva kompletne vybavené trojizbové byty aj s izbičkou pre slúžku. Medzi teleso schodiska a interiér bytu architekt vložil predsieň so samostatným WC a halu s atypickým polkruhovým pôdorysom, oknami a balkónom, obrátenú na juhovýchodnú stranu, do dvora.

Z návrhov drobnej architektúry, ako je dizajn nových obchodných portálov, alebo iba ich vstupov s výkladmi, vynikalo kvalitou moderné riešenie nárožného vstupného portálu s výkladmi po bokoch dverí na Dominikánskom námestí 4 (1936).⁷² Pre kamenára a staviteľa Angela Di Valentin v roku 1937 architekt pripravil plán na prístavbu schodišťa a kancelárie k hlavnej dielenskej a skladovej budove na Barčianskej triede. V tom istom roku, okrem menšieho nájomného mestského bytového domu v radovej zástavbe s peknými priestranými bytmi, nachádzajúcim sa na dnešnej ulici Laca Novomeského, pracoval na ďalšom projekte, kde bola investorkou stavby opäť manželka architekta. Poslednou zachovanou skupinkou zaujímavých medzivojnových bytových domov v západnej časti okraja centra mesta, na okraji dnešného Kuzmányho sídliska, sú dva trojpodlažné bytové domy z dielne architekta Júliusa Wirtha. Boli postavené v druhej polovici tridsiatych rokov na dnešnej Kuzmányho ulici, pravdepodobne jeho vlastnou stavebnou firmou.⁷³ Kvalita Wirthovho bravúrneho zvládnutia moderného poňatia bytového domu vzhľadom na jeho predchádzajúcu tvorbu je prekvapujúca. K aktuálnemu vzhľadu domov, ktorý reprezentuje nový, modernistický štýl zbavený akýchkoľvek nánosov predchádzajúcich storočí, sa architekt prepracovával od roku 1931 do roku 1937, keď vytvoril poslednú alternatívu projektu. Prvá štúdia riešenia nárožia na Bethlenovej okružnej a Batsányiho ulici vznikla

⁷⁰ AMK, f. TO, Mojmírova č. 1.

⁷¹ AMK, f. TO, Mojmírova č. 2.

⁷² AMK, f. TO, Dominikánske nám. č. 4. (Predtým Alexandrova č. 3)

⁷³ V súčasnosti Kuzmányho 43, 45 a Škultétyho 1.

na jar 1931.⁷⁴ V tom čase architekt skúmal možnosti pozemku netradičného tvaru a pripravoval koncepciu domu pre vtedajších objednávateľov stavby, Jozefa Lipkovicsa s manželkou. Z dnes neznámych dôvodov si pôvodný majiteľ stavebnej parcely výstavbu nového domu rozmyslel a Wirth to využil. V lete 1936 vznikla prvá alternatíva moderného nájomného polyfunkčného bytového domu.⁷⁵

Polyfunkčný nájomný bytový dom s centrálnym vykurovaním mal na prízemí obchod prístupný z nárožia. Súčasťou dispozície dvojizbového bytu, obytnou časťou orientovanou na východ na Kuzmányho ulicu, bola aj izba pre slúžku. Okná z jednoizbového bytu orientované na terajšiu Škultétyho ulicu, smerom na juhovýchod, sa nachádzajú nad hlavným vstupom do domu. Prístupy k bytom architekt situoval na pavlače zo strany dvora, ku ktorým vedie dvojramenné schodište. Do suterénu architekt umiestnil skladové priestory a kotelňu, pod plochú strechu izbu s hygienou, pracovňu a priestrannú, v nárožnom oblúku presvetlenú sušiareň, ktorá mohla neskôr slúžiť aj ako ateliér. Ďalšie dve poschodia sú takmer totožné s prízemím, iba na mieste dvojizbového bytu je byt trojizbový s halou (jeho súčasťou je aj plocha obchodu na prízemí). Jednotraktové dispozície umožňujúce uplatniť aktuálne priečne prevetrávanie bytov a pásové okná, obopínajúce oblé nárožie, vytvárali zaujímavé presvetlenie ich priestorov.

Obr. č. 7 Mestský nájomný dom, Kuzmányho 43, 45. (1936). Archív A.Priatkovej.

Akceptácia aktuálnych architektonických trendov a chuť košických architektov ísť s dobou vo svojich projektoch aj realizáciách bola zvyčajne podmienená vôľou ich objednávateľov. Tak pri dome, ktorého investorom (zrejme spolu s ním) bola architektova manželka, mohol Wirth naplno ukázať svoje majstrovstvo v odbore, aj aké je jeho momentálne architektonické smerovanie. Oproti jeho skorším, tradičnejšie poňatým realizáciám, patrí stvárnenie bytového domu na Kuzmányho 45 k funkcionalizmu v tej najzaujímavejšej podobe. Snaha o organickú prácu s hmotou sa u Wirtha prejavila v zaoblených tvaroch telesa nárožia, ktorého dynamickú podobu valca, akoby z oboch strán pridržiavali rizality. Expresívne línie sprievodných šambrán, použitie nautických detailov, kruhových okien a „lodných“ zábradlí na loggiách, balkónoch a terasách, tiež gradácia hmôt smerom k nárožiu na stĺpoch, vytvára na dome takmer dokonalú harmóniu.

V podobnom, elegantnom duchu bol riešený aj vedľajší dom (Kuzmányho 43). Tak, ako pri tvorbe projektu pre dom svojej manželky, architekt vypracoval dve variácie plánov štvorpodlažného nájomného domu pre pána Júliusa Bujanovicha.⁷⁶ Jednoduchý hranol domu otočený prevádzkovými časťami bytov do dvora má tentoraz pôdorys štvorca. Dominuje mu výrazný dvojúrovňový arkier s pásom okien, uchytенých v šambráne. Sú to okná priestranných izieb orientované smerom do ulice tak, ako aj predstúpené balkóny ukončené polkruhom, priradené k dvojizbovým bytom. Wirth tu obdobným spôsobom riešil tak celko-

⁷⁴ AMK, f. TO, Bethlenova okružná a Batsányiho ulica (teraz Kuzmányho 45 a Škultétyho 1).

⁷⁵ AMK, f. TO, Bethlenova okružná č. 45.

⁷⁶ AMK, TO, Bethlenova okružná č. 43.

vú koncepciu domu (na každom podlaží dva byty, jedno a dvojizbový), ako aj ich dispozície. V uličnej, asymetrickej fasáde v osi rizalitu, sa nachádza hlavný vstup do domu s kruhovým oknom na mieste nadsvetlíka. Rukopis obidvoch domov je zjednotený, zosúladené sú hrany arkierov, pásových, ale aj úzkych roštových okien vo výške atiky. V poslednom podlaží, s výstupom na časť plochej strechy domu, sa nachádza priestor práčovne so sušiarňou a pekná izba s kúpeľňou a predsienkou. Horizontalitu domu zvyrazňujú rímasy nad atikami, aj plná stena pribežného balkóna nad arkierom s kovovým zábradlím. V Archíve mesta Košice sa našiel aj projekt vedľajšieho, o niečo staršieho bytového domu na Kuzmányho ulici, ktorý, žiaľ, už neexistuje. Na dobovej fotografii je možné vidieť, že jeho uličné priečelie, najmä hlavný vstup do domu, malo plastické orámovanie, ešte odkazujúce na tvaroslovie dvadsiatych rokov, riešené v kontexte štýlu art déco. Postavila ho firma Inžiniera Kaboša, pričom na archívnej dokumentácii sa meno autora projektu nenachádza.⁷⁷

Vojnové roky a záver

Rok 1938 priniesol veľké politické zmeny v stredoeurópskom priestore. Košice boli v novembri na základe Viedenskej arbitráže pričlenené k Maďarsku, no ešte

Obr. č. 8 Architekt Július Wirth, portrét od Elemíra Halásza-Hradila. Zdroj Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. O 654.

pred komárňanskými rokovaniami, ktoré začali 9. októbra 1938, vznikla Maďarská národná rada na území Slovenska a jej košickým predsedom sa stal práve Július Wirth. V mesiacoch, ktoré nasledovali po štátnom prevrate a ktoré boli plné napätia a neistoty, funkciu poradného orgánu pre vojenskú správu vykonávala práve Maďarská národná rada, ktorá zároveň komunikovala aj s miestnym obyvateľstvom, keďže okrem iného bola zodpovedná aj za vydanie tzv. potvrdenia národnej vernosti. Táto funkcia Wirthovi pridela obrovskú zodpovednosť a moc. Košický architekt bol v januári 1939 vymenovaný aj za člena municipiálneho výboru,⁷⁸ a o niekoľko mesiacov, v apríli 1939, dostal vyznamenanie od samotného regenta Miklósa Horthyho za jeho činnosť v prospech maďarskej komunity.⁷⁹ Neskôr, na jar 1940, sa stal členom vládnej strany, Strany maďarského života,

⁷⁷ AMK, f. TO, Škultétyho 3.

⁷⁸ AMK, f. Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945, inv. č. 4., Kassa sz. kir. város törvényhatósági bizottságának 1939. évi május hó 4. napján tartott rendes gyűlésében tárgyalt ügyekről.

⁷⁹ Az Egyesült Magyar Párt törvényhozói és vezetői a jövőben is a felvidéki összlakosság érdekeiért küzdenek. In *Felvidéki Újság*, 1939, roč. 2, č. 94, s. 3.

do ktorej prešla väčšina členov bývalej Zjednotenej maďarskej strany. Je veľmi pravdepodobné, že práve v tomto čase vyhotovil jeho portrét maliar Elemír Halász-Hradil.⁸⁰ Wirthove politické úspechy však zatienila nečakaná smrť jeho manželky krátko po Viedenskej arbitráži, 8. februára 1939.

Obdobie v rokoch 1939 – 1944 pre neho ako architekta, napriek jasnemu posilneniu jeho politických pozícií, znamenalo aj stagnáciu. Počas vojnových rokov bolo zároveň, prirodzene, menej stavebných príležitostí. Wirtha síce oslovilo Živnostenské spoločenstvo v Košiciach,⁸¹ aby vypracoval projekt modernej Detskej ozdravovne na Bankove (1940)⁸² a v roku 1941 podľa jeho plánov dokončili aj rímskokatolícky kostol v Košickej Belej,⁸³ jeho najpozoruhodnejšie dielo z týchto rokov je najmä jeho nový moderný rodinný dom na dnešnej Čermelskej ceste.⁸⁴ Pravdepodobne išlo o plánované viacgeneračné bývanie v nadčasovo architektonicky riešenej vile, v súvislosti ktorej jeho manželka v roku 1938 podala na Mestský notársky úrad v Košiciach žiadosť na stavebné povolenie, no stavbu nakoniec dokončili až v roku 1942, keď už manželka nežila. Po nemeckej okupácii krajiny, 19. marca 1944, Wirth sa nevzdal funkcie v mestskom zastupiteľstve, ako ani ostatní členovia, a zachoval sa pasívne aj počas deportácií židovského obyvateľstva. Naposledy sa zúčastnil na zasadnutí mestského zastupiteľstva v auguste 1944,⁸⁵ avšak po nástupe Strany šípových krížov v októbri 1944 sa už viac neangažoval vo veciach verejných. Keďže bol predtým exponovaný v maďarských politických kruhoch, po príchode Červenej armády do Košíc 19. januára 1945 sa ocitol medzi predstaviteľmi lokálnej elity, ktorí boli okamžite zatknutí NKVD a odvečení do sovietskeho zajateckého tábora v Donecku. Podľa správy, ktorú rodine priniesol jeden z jeho spoluväzňov,

Obr. č. 9 Buchnerova vila - živnostenská detská zotavovňa (1940). Archív A. Priatkovej.

Obr. č. 10 Rodinná vila Wirthovcov, Čermelská 52 (1941). Archív A. Priatkovej.

⁸⁰ Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. O 654. Obraz už neexistuje, keďže v roku 1985 zhorel.

⁸¹ AMK, f. TO, Listina č.j. 24063-VI, Primátor municipálneho slobodného kráľovského mesta Košice, vec: Žiadosť Bélu Tárkányiho na vydanie dodatočného stavebného povolenia pre zrealizovanú 1. poschodovú detskú zotavovňu, stojacu na Bankove, pozemku k.č. 17590 a opatrenú k.č. 8538.

⁸² AMK, f. TO, Buchner Béla Iparos-gyermeküdülő terve, Kassa Bankófüred.

⁸³ AACass, KBO, Obec Košická Belá, posviacka kostola a birmovka, 24. júla 1941.

⁸⁴ AMK, f. TO, Čermelska trieda 52.

⁸⁵ Kassa város ezer liter bort ajánlott fel a honvédségnek. In *Felvidéki Újság*, 1944, roč. 7, č. 187, s. 7.

zomrel ešte v tom roku a bol pochovaný v kameňolome v blízkosti mesta Jena-kijevo.⁸⁶ Rodina Wirthovcov bola zároveň nútená odísť z Košíc a zanechať tu celý rodinný majetok, ktorý im následne skonfiškovoal štát.

V tejto štúdii sme sa snažili načrtnúť iba čiastkové výsledky výskumu politickej aktivity a portfólia prác košického architekta a staviteľa Júliusa Wirtha. Jeho rozsiahle architektonické dielo, ktoré po sebe zanechal a ktoré presahuje hranice Košíc, no zároveň spája aj viacero architektonických štýlov, sa stalo predmetom podrobnejšej analýzy iba nedávno. Deficity historiografie k tejto časti dejín mesta a k ich významným činiteľom sú determinované viacerými príčinami. Na jednej strane problematika maďarskej politickej elity medzivojnových a vojnových Košíc patrila dlho k tabuizovaným témam slovenskej historiografie, čo donedávna bránilo výskumu nielen politických aspektov, ale aj architektonického či umeleckého vývoja mesta. Na druhej strane aj dostupnosť relevantných archívnych prameňov k výskumu Wirthovej projektovej činnosti, najmä z fondov Archívu mesta Košice a Arcibiskupského archívu v Košiciach, bola dlhé roky obmedzená. Podrobné spracovanie činnosti a diela Júliusa Wirtha v konečnom dôsledku otvára nové výskumné témy, ktoré súvisia nielen s architektonickým či politickým vývojom Košíc v prvej polovici 20. storočia, ale aj s budovaním sociálnych kontaktov v rámci miestnej elity, s otázkou bývania v skúmanom období a viacerými témami súvisiacimi s každodennosťou.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív arcibiskupského úradu v Košiciach, Košický biskupský ordinariát 1883 – 1946
Archív mesta Košice, fond Technické oddelenie.

Archív mesta Košice, fond Košice – Mesto s municipiálnym zriadením 1939 – 1945
Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, fond Politikai osztály reservált iratai (K 64).

Spomienky Mária Holéczy, vnučky J. Wirtha. Rukopis od rodiny Wirthovcov.
V Budapešti, september 2024.

Východoslovenská galéria v Košiciach.

Dobová tlač

Budapesti Hírlap, 1895.

Felsőmagyarország, 1895.

Felvidéki Közlöny, 1892.

Felvidéki Újság, 1939, 1944.

Kaschauer Zeitung, 1899.

Kassai Ujság, 1929.

Központi Értesítő, 1885, 1894.

⁸⁶ Spomienky Mária Holéczy, vnučky J. Wirtha. Rukopis od rodiny Wirthovcov. V Budapešti, september 2024.

Magyar Lloyd, 1902.
Nemzet, 1900.
Pannonia, 1892, 1897.

Zoznam bibliografických odkazov

- ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918 – 1938*. Galánta – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
- ANGYAL, Béla. *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919 – 1936*. Somorja – Dunaszerdahely : Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.
- BUGANOVÁ Klaudia – MARKUŠOVÁ, Kristína – ALEZÁR, Kamil. *Sakrálne pamiatky v Košiciach*. Košice : APSRODECUS, 2009.
- ČONKA, Rado et al. *Zaujímavosti z košických lesov*. Košice : Mestské lesy Košice, 2008.
- GEREVICH, Emil. *A Kassai Állami Főreáliskola értesítője az 1899 – 1900. évről*. Kassa: 1900.
- HUĎA, Tomáš. Kaplnka Krista Kráľa – Pokojová kaplnka (Capella Pacis) v Gaboltove. In *Notitiae Historiae Ecclesiasticae*, 2021, roč. 10, č. 1, s. 65 – 79.
- KIRST, Jozef – POTEMRA, Michal. *Mestská sprava v Košiciach v rokoch 1848 – 1945. Tematická bibliografia I*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1984.
- MANDZÁK, Daniel Atanáz. *Mystériá viery III. Redemptoristi v Stropkove v rokoch 1921 – 2021*. Stropkov : Mesto Stropkov, 2021.
- ONDREJŠÍK, Tomáš et al. *História obcí Perín, Chym a Vyšný Lánec*. Košice : JES Slovakia, 2018.
- PRIATKOVÁ Adriana. Solving the Housing Crisis in Interwar Košice. Examples of Social Housing for the Unemployed and Impoverished. In *Architektúra & urbanizmus*, 2024, roč. 58, č. 1 – 2, s. 90 – 109. <https://doi.org/10.31577/archandurb.2024.58.1-2.6>
- PRIATKOVÁ, Adriana. Zdravotnícke budovy v Košiciach v prvej polovici 20. storočia. In *Pamiatky a múzeá*, 2017, roč. 66, č. 2, s. 19 – 26.
- PRIATKOVÁ Adriana – PÁSZTOR, Peter. *Architekt Oelschläger - Őry*. Košice : Agentúra SÁŠA, 2012.
- ŠTOFANÍK, Jakub. *Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017.
- SZEGHY, Gabriel. Katedrálly chrám košických gréckokatolíkov. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 3, s. 40 – 45.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. *Felvidékből Szlovénzkó. Értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Bratislava: Kalligram Kiadó, 2016.
- SZEGHY-GAYER, Veronika. *László Tost, mešťanosta Košíc*. Košice : Fórum Maďarov v Košiciach, 2022.
- ZUBKO, Peter. Košický farár Barnabáš Tost (1918–1938). In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny. Historická biografia a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 93 – 105.

Elektronické zdroje

A Magyar Királyi József-Műegyetem programja az 1903/1904-ik tanévre. Budapest : Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906. Dostupné na internete: <http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=2&cat=tanrendek&konyvtar=./tanrendek/1903_04/&alcim_id=1928>

SUMMARY

A politically engaged architect – Július Wirth and his works in the territory eastern Slovakia

The study examines the career trajectory of Július (in Hungarian Gyula) Wirth (1881 – 1945), a Hungarian architect from Košice who worked in his hometown from the period of the Austro-Hungarian Monarchy until the end of World War II. Wirth was not only an influential and talented modern architect, but also played a key role in the local politics as a representative of political Catholicism in interwar Czechoslovakia, as well as in the context of wartime Hungary. Based on archival sources and the contemporary press, the main aim of the study is to highlight the main characteristics of his career trajectory, which so far has received little attention in modern historiography. The article is divided into three main parts. First, we intend to discuss the family background and education of Július Wirth, as well as the beginnings of his career as an architect. The second part of the paper is dedicated to his activity in the interwar period. Finally, we also present his political engagement in the years between 1938 and 1945. It is argued that his life and work were simultaneously shaped by modern cultural and social phenomena of that time, political Catholicism and modern arts.

Július Wirth was born into a family of German origin, which came from Pest and its surroundings. His father, Jozef Wirth (1855 – 1923), settled down in Košice in the late 1870s and gradually worked his way up from a carpenter to a recognized expert in construction. Július completed his secondary school studies at the State Higher Secondary School in Košice and Levoča between 1891 and 1900. He graduated in the summer of 1900. Subsequently, he applied to the Hungarian Royal University of Technology and Economics Palatine Joseph in Budapest (Budapest University of Technology and Economics), which was a modern institution providing classical education in the field of architecture. Soon after receiving his diploma in 1904, managed to make several study trips abroad, for example to Italy and Austria. Upon returning home he opened an architect's studio in his hometown and he started his own business.

The range of diverse projects created by Július Wirth during the Austro-Hungarian Monarchy consists mainly of smaller family houses or urban rental apartment buildings, mostly for private investors. However, in the interwar period, he received numerous orders also from the Roman and Greek Catholic churches, for which he designed or renovated churches and smaller chapels. His political career also took off after 1918. In November 1919, he was involved in the establishment of the Košice branch of the Christian Socialist Party, which in a short time became the largest Hungarian political party in interwar Czechoslovakia and represented

the dominant political current in Košice as well. Július Wirth, as a founding member of the party, held several positions in its organizations and was also an elected member of the city representative body (mestské zastupiteľstvo) throughout the interwar period. In addition, he was appointed as a member of the city council (mestská rada) and held a position in the building committee, in which he was extremely active. Later, during the political changes in autumn 1938, was elected head of the Hungarian National Council, and between 1939 and 1945 remained a member of the city's representative body (törvényhatósági bizottság).

In this paper, we intend to provide new data and findings on the political activity and portfolio of works of the Košice architect Július Wirth. His extensive architectural work, which he left behind and which extends beyond the borders of the city Košice, but also combines several architectural styles, has only recently become the subject of a more detailed analysis. The deficits of historiography regarding this part of the city's history and its significant personalities are determined by several reasons. On the one hand, the issue of the Hungarian political elite of interwar and wartime Košice has long been an ignored issue in Slovak historiography, which until recently hindered research not only into political aspects, but also into the architectural or artistic development of the city. On the other hand, the availability of relevant archival sources for the research into Wirth's activities, especially from the collections of the Košice City Archive and the Archbishop's Archive in Košice, has been limited for many years. A detailed treatment of the activities and works of Július Wirth ultimately opens up new research topics that are related not only to the architectural or political development of Košice in the first half of the 20th century, but also to the building of social contacts within the local elite, to the issue of housing in the period under study, and to several topics related to everyday life.

doc. Ing. arch. Adriana Priatková, PhD.
Technická univerzita v Košiciach
Fakulta umení, Katedra architektúry
SK-04200 Košice-Sever, Watsonova 1561/4
e-mail: <adriana.priatkova@tuke.sk>
ORCID: 0000-0003-0941-6013

Veronika Szeghy-Gayer, PhD.
Spoločenskovedný ústav, Centrum Spoločenských a Psychologických vied Slovenskej
akadémie vied, v.v.i.
SK-04001 Košice, Karpatská 5
e-mail: <szeghy@saske.sk>
ORCID: 0000-0002-2139-0605